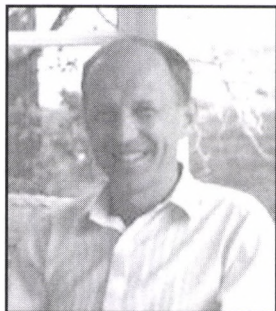

Dombi József

Fuzzy rendszerek, adatbányászat, döntések modellezése

Dombi József a Szegedi Egyetem matematikus szakán végzett 1972-ben, és ott is dolgozik. Még a végzés évében Szentpétervárott (akkori nevén Leningrádban), majd Lipcsében folytatta tanulmányait. 1979-ben DAAD-ösztöndíjat kapott, és a németországi Aacheni Egyetemen végzett kutatásokat. 1986-ban megkapta a Humboldt-ösztöndíjat, és Németországban folytatta megkezdett kutatásait. Több külföldi intézményben töltött el hosszabb-rövidebb időt vendégelőadóként. A kutatási eredmények gyakorlatban való megvalósítására cégeket alapított, melyek jelentős nemzetközi elismerésben részesültek. Érdeklődési köre rendkívül szerteágazó.

Adatbányászat, adatvizualizáció, döntéstámogatás, fuzzy, neurális hálók, genetikus algoritmusok... Melyiket emelné ki a sok kutatási területe közül?

Nehéz lenne bármelyiket kiemelni. Nemcsak azért, mert bármelyik fontosabb volna a másikinál. Most még ez nem eldönthető. Idő kell, hogy rálássunk, melyik is lesz fontos a jövőben. Úgy jellemezhetnénk mindegyik területet, hogy szorosan kötődik a heurisztikához, ami probléma, mert a matematikában, és egyáltalán a tudomány területén, szeretnénk állítani valami bizonyosat, amit tételek garantálnak. A heurisztika segítségül hívása egyfajta kényszer, mert nagyon sok olyan probléma merül fel a mérnöki tudományokban, amelyre az MI-nek választ kellene adnia, és a mai tudásunk szerint nem boldogulunk. Ezért a természethez fordulunk, és ötleteket lesünk el, amelyek a jelek szerint jól működnek, és így kapjuk az említett heurisztikus közelítéseket. Első látásra úgy tűnik ezek mind különbözőek, de szerintem egy még csak körvonalazódó, új egységes irányzat elemeiről van szó. Közös bennük, hogy mindegyik a természethez fordul segítségért, és próbálja ellesni titkát: a genetikus algoritmus és az evolúciós programozás Darwin világától, a neurális hálózatok pedig az agykutatástól lesnek el fortélyokat. Az immunrendszer működésének is van már megfelelője az informatikában. A hangya algoritmusok a közösségek optimalizáló tevékenysége alapján működnek, a fuzzy rendszerek pedig az emberi szóhasználat pontatlanságából csinálnak erényt.

A számítástechnika megköveteli, hogy a feladatokat lehetőleg rövid idő alatt oldjuk meg. Ehhez az informatika hardver oldalról mindent megtesz, és itt nincs is gond, mert a számítógépek sebessége rohamosan nő. A gép azonban önmagában kevés, hatékony algoritmusok is szükségesek. Ha száz várost kell meglátogatnunk úgy, hogy közben a legrövidebb utat tegyük meg az összes lehetőségek

száma $1 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 4 \cdot \dots \cdot 100$ (az első száz számot kell összeszorozni, ez matematika nyelvén 100 faktoriálisnak mondjuk): ez nagyobb szám lesz, mint a 10 a 155. hatványon. Ez olyan nagy szám, hogy ha a ma létező leggyorsabb számítógépet tekintjük, amely egy másodperc alatt egymilliárd művelet végez el, akkor az összes lehetőség kipróbálása 10 a 147. hatványon évig tartana. Tehát sokkal hosszabb ideig, mint amióta a világmindenség létezik. Becslések szerint tizenhárom milliárd év a világmindenség kora, és ez eltölpül e szám mellett.

Az elméleti matematika felvetette a kiszámíthatóság problémáját: milyen algoritmusoknál van remény arra, hogy reális időn belül eredményt kapjunk? Kiderült, hogy a problémák nagy része nem ebbe az osztályba tartozik. Ellenben a fentihez hasonló feladatokat meg kellene oldani a mindennapokban. Száz benzinkút ellátása például nem akkora dolog, és az optimum megtalálása mégis lehetetlen. A természet azonban valahogy megoldotta ezeket az összetett problémákat. Például az emberi szemnek nagyon nagy a komplexitása. Nehezebb egy szem optimális tervezése, mint a száz város közti legrövidebb út megtalálása. Ha megnézzük, hogy véletlenszerűen vagy próbálkozásos kísérletekkel mennyi idő alatt alakulhat ki a szem, amely viszonylag minimális energiaellátással kvantum tartományban képes működni, akkor azt mondhatjuk, hogy ennek a problémának a matematikai vagy számítógépes megoldása még hosszabb időt venne igénybe. Tehát ki se alakulhatott volna, és mégis itt van, hiszen látom a világot. A nehéz feladatra jó példa a génszekvencia megfelelő sorrendjének kitalálása. A heurisztikus algoritmusok közelítik az optimumot, és kísérletekkel meg lehet vizsgálni jóságukat. Ha 95%-os pontossággal megelégszünk, akkor egy PC-n az algoritmus fél perc alatt talál jó megoldást a száz város meglátogatásának problémájára. Ezek az eljárások az utóbbi évek eredményei.

Több évtizede foglalkozik a fuzzyval.

Nagyon érdekes Zadeh gondolata (ő vezette be a fuzzy fogalmát): a hétköznapi életben a beszédmód, az utasításaink elég nagy lazaságot mutatnak a matematikai szigorhoz képest, ahol a pontos definíció nélkül nem tudnánk tételeket bizonyítani, a mindennapokban mégis nagyon jól elvagyunk vele. A számítógéppel való kommunikáció a robotok irányítására azért sem jó, mert nem tudjuk ezeket a teljesen laza szavakat használni. A fuzzyt – leginkább talán elmosódott határu halmaznak lehetne fordítani. Hogy pontosabban érthető legyen, mit is takar ez, nézzünk néhány példát: a „magas” szót használhatom valakire, de egy hegyre vagy az árfolyamra is. Beszélhetünk fiatal kollégáról és fiatal akadémikusról, vagy mondhatjuk, hogy gyakran járok moziba. Mi a pontos definíciója a magasnak, fiatalnak, a gyakrannak? Kérdés, hogy lehet-e matematikai formalizmussal leírni ezeket a lazaságokat, és így segíteni a kommunikációt? Ez eleve ellentmondás. Lehetséges-e a lazaságok szigorú modellezése? Pedig milyen jó lenne, ha azt kérhetném egy adatbázistól, hogy keressen egy közepes árfekvésű diesel autót, aminek nagy a csomagtere, és fogyasztása na-

gyon kicsi. A robotot pedig úgy vezérelhetném, hogy most lassabban kell menni, mert egy kicsit csúszós út következik. A fuzzynak a természetes nyelvben meglévő fogalmak matematikai modelljéről kellene szólnia, illetve ennél kicsit többről is, mert nem biztos, hogy nyelvünk képes minden lazaságot kezelni, ahogy az se, hogy mindenre van szavunk. Például mindennap lemegyünk különböző lépcsőkön, ha arra kerül sor, és a lépcső laza definíciójához alkalmazkodnak izmaink, és vezérlik a testet, miközben szavakkal nehéz leírni a járás utasításait.

Visszatérve a fuzzyra, létrejöttét egyrészt az ember és a humán oldal motiválta, másrészt az, hogy bizonyos dolgokat össze kell foglalni, hogy ne vesszünk el a részletekben. A túl sok információ, számadat megnehezíti a dolgunkat.

A fuzzy rendszerek szorosan kapcsolódnak még a többértékű, folytonos logikákhoz. Már a harmincas-negyvenes években – elsősorban Lengyelországban – elkezdődött ennek a kutatása. Az általánosítás szerint nem csak igaz és hamis érték létezik, hanem az igazságértékek a 0 és 1 közötti bármely számot felvehetik. Itt a 0 jelenti a hamisat, és az 1 az igazat. Úgy is mondhatnánk nem csak feketében és fehérben kell látni a világot. Létezik egy spektruma az igazságértékeknek.

Mindez azt jelentette, hogy új tudományterület született, amely különböző valóságokkal tűzdelve a mai napig éli az életét.

Kandidátusi értekezését is a többtényezős döntések és a fuzzy kapcsolatából írta.

Nem egyszerű véleményt alkotni a fuzzy kutatásokról. Fontosnak tartom, hogy a felvetett problémára választ adjunk, de nem értek egyet minden próbálkozással. A publikációs kényszer miatt mindenféle kérészéletű próbálkozások is születnek, és aztán pillanatok alatt eltűnnek. Néhány év, és senki sem emlékszik rájuk. Nem egyértelmű, milyen szerepet fog betölteni a későbbiekben a fuzzy. Az is kérdés, melyik irányzat lesz a fuzzyn belül életképes. A fuzzy rendszerekre vonatkozó kutatás szálla volt az elméleti matematikusok szemében. Az első időszakban az elméleti matematika és az informatika is elég agresszíven lépett fel ellene. Mi köze a tudománynak a pontatlansághoz, a pontatlanság modellezéséhez? Évtizedekkel ezelőtt hasonló volt a helyzet a mára már teljesen elfogadott valószínűség-számítással is. Kialakulásakor, amikor fő alkalmazói csak a vásári játékosok, a kártyások és egyéb szerencselovagok voltak, nem foglalkozhatott vele a tiszta matematika. Ki emlékszik már azokra az időkre, amikor paradoxonokat gyártottak, hogy elriasszák a komoly kutatókat ezekről a kétes vizekről. Ma pedig már nem lehet kísérleti eredményeket elfogadtatni anélkül, hogy statisztikai megbízhatósággal ne támasztanak alá az eredményeket. A fuzzyelméletben – ellentétben a valószínűség-számítással – nem jelentek meg a paradoxonok, ami nem tett jót, mert jobb lett volna pontosan látni már a kezdeteknél a hiányosságokat. A legtöbb tudós elvetette, és nem vette komolyan. A Mesterséges intelligencia folyóirat húsz évig egyetlen cikket se volt hajlandó

közölni ebből a témából. Az elmúlt években jelentek meg csak az első cikkek. De nem kell azt gondolni, hogy fórum nélkül maradt volna ez a tudományterület. Az interneten egy kereső most 3,5 millió választ ad a fuzzy kulcsszóra, míg a mindent felölelő mesterséges intelligencia témákra csak 3 milliót. Az is egyfajta legitimációt biztosít a tudományterületnek, hogy ilyen sokan foglalkoznak a fuzzyval.

De nézzük meg egy kicsit alaposabban ezt az elméletet. Ha a 0 és az 1 értéket felvevő logikát egy spektrummal egészítjük ki, akkor sokan azt gondolják, hogy ez a logika egyfajta általánosítása. Közel sincs így, mert nem két pontra, hanem egy folytonos függvény összes belső pontjára kell bizonyos tulajdonságoknak teljesülniük. Ez pedig jóval szűkebb halmaz, mint amikor csak a határpontokon követeltem meg a tulajdonságok teljesülését. Nincs egyetlen olyan folytonos kiterjesztés sem, ami az összes Boole-azonosságot teljesítené. Tehát azt is mondhatjuk, hogy a fuzzy nem egyfajta általánosítása a logikának, hanem leszűkítése, és nagyon kevés olyan struktúra tesz ennek eleget, amellyel jól lehet dolgozni.

Elég egyszerű megmutatni, hogy nem az összes, hanem már négy-öt azonosságot megadva, egyetlen folytonos logika se konstruálható. Ez egyfajta lehetetlenségi tétel, és ezért mondható az, hogy a kiválasztott tulajdonságok szerint más-más fuzzylogikát lehet felépíteni. Az egységes elmélet különböző irányzatokra szakadt szét.

Most már az a kérdés hogy miként lehet egy jó fuzzyelméletet kiválasztani. A válasz: lehetőleg sok jó tulajdonsága legyen és/vagy negációműveletnek, az implikációnak. Felsoroljuk a megkövetelt tulajdonságokat, amiket fontosnak tartunk és egy gyakorlatban alkalmazható számítási eljárást konstruálunk.

A fuzzy a humán kommunikációtól akar ellesni trükköket, de nyelvünk elég bonyolult egy egységes használható modellhez. A szavak nagyon sokfélék. A fiatal, a gyakran, a körülbelül igaz stb. teljesen más fogalmak – egész más funkcióik vannak a nyelvben, nehéz egységes közös alapra hozni ezeket. Különbözik minden szavunk tartalmaz egyfajta fuzzyságot. Nemcsak az előbb említett tulajdonságjelzők, hanem a fogalmaink is pontatlanok. Mi az, hogy szék? Mi az, hogy csomag? Ezek is lehetnek fuzzyfogalmak, mert homályos elképzelésünk van róluk. A definíciós kényszer azonban tévútra is vezethet. A mindennapi életben állandóan áthágjuk a definíciókat. A jogalkotás például kénytelen definíciókkal dolgozni, és ezért állandóan kivételek sokaságát kell kezelniük. Ha a széket úgy definiálom, ahogy szoktuk, akkor például a favágók az erdőben a kivágott fák tönkjeit nevezik székeknek, melyekre ráülnek, és azt nevezik asztalnak, amin esznek. De ha másnap az asztalra ülnek, az lesz szék, és a szék asztal lehet. A világnak a fogalmi meghatározása mellett a funkcionalitás jellegű meghatározása is létezik. Azt kérdezzük ilyenkor, hogy mire jó, mire használható? Ezt egyfajta intenciónak, intencionalitásnak lehet nevezni, amivel Dennettre és Pinkerre szeretnék utalni.

Mire lehetne használni egy fuzzy rendszert? iz Internet révén lekérdezésekként

éljük meg a világot. Olyan kérdéseket kell generálnunk, melyekre megfelelő válaszokat kaphatunk. A keresések alapvetően csak szavakra vonatkoznak, holott a világban adatbázisok sokasága létezik, amelyekben ma még nem tudunk turkálni. Jó lenne ezeket megszólítani. A számok helyett a mondatok az emberi kommunikáció elemei. Az időjárás-jelentés jó példa erre. Ahelyett, hogy hektopascal, Celsius, fedettség százalék és csapadék-valószínűségérték adatok tömegét zúdítanák ránk, azt mondják: kissé borongós idő várható helyenként heves zivatarral. Hogyan fordítjuk le ezeket a számokat mondatokká? Ez a technika nagyon sok helyen jól jönne, például a gazdasági elemzések standardizált elemzésében.

A megoldandó feladat a következő: vannak numerikus értékeink, változóink – árfolyam, befektetés mértéke, létszám –, amelyekhez fogalmakat kell rendelnünk. A fogalmak hozzárendelése azt jelenti, hogy megfelelő kategóriákra kell bontani ezt a változót. Mikor mondjuk, hogy jó a kategóriára bontás? Ha a gépkocsikat a köbcentijük alapján csoportosítom, akkor az 1300, az 1500, az 1600, a 2000 köbcentik a jó határok. Egy programnak olyannak kell lennie, hogy éppen ezekre a határookra találjon rá, amihez bizonyos intelligens algoritmusok szükségesek. A diszkretizálást még kontextusfüggővé is kell tennünk, mielőtt szavakat rendelnénk a tartományokhoz. Például az elvárható profitnak más tartományi felosztása jó a bankok, és más a mezőgazdasági tevékenység esetén. Itt egyfajta intelligenciát kell bevezetni, és ezekre nagyon jók az elmosódott határu halmazok.

A másik alkalmazás a lekérdezések rugalmassá tétele. Az SQL kérdésekhez a határokat rögzítve nagyon gyakran vagy kapunk ötezer választ, vagy semmit se, mert nincs olyan alternatíva, amely a feltételeknek eleget tesz. Egyikkel se tudok sokat kezdeni, mert a jó válaszhoz valahogy még fel kell térképeznem az adatokat, és ilyenkor egy iteratív játék szokott kezdődni, amivel elmegy a fél napom... Azt kell elérni, hogy ha lehetetlen kérdést teszek is fel, akkor is kapjak valami választ. Mivel több érték áll a rendelkezésemre, a fuzzylekérdezés alapvetően képes a rákérdezett alternatívák sorrendjének meghatározására, aszerint, hogy a feltételeimnek mennyiben tesznek eleget az alternatívák.

A kutatásaimra jellemző, hogy mindig speciális, egyszerű feladatot vizsgállok. Az általánosítást ezekből az egyedi esetekből keresem meg. Az általánosabb formalizmussal gyakran egyszerűbb is belátni a tételt.

Hogyan helyezi el önmagát a fuzzykutatásban?

Más irányzatot képviselek a fuzzyn belül, mint a kutatók többsége. Mik a fő elvek? Ha a klasszikus logikát nem tudjuk leírni folytonos logikákkal, legalább készítsünk olyan logikát, hogy egyre jobban megközelítsük azt. Ha nem igaz is az azonosság a folytonos esetben, legyen egy bizonyos sorozat révén egyre inkább megközelíthető.

Szintén lényeges, hogy a fuzzylogikában nagyon fontos szerepet játszó ún. halmazhoz tartozási függvény, ami leírja, hogy egy-egy elem mennyire tartozik az

adott halmazhoz, legyen jól definiált. Mivel a fuzzyelmélet mind a mai napig nem válaszolta meg a szemantikus jelentését ennek a függvénynek, erős támadási felületet hagyott az ellenzőknek. E nélkül olyan az egész, mintha a valószínűség-számítást úgy építenénk, hogy el akarunk feledkezni az eloszlás-függvényekről. Pedig statisztika a nélkül nem lehetséges. Aszerint, hogy milyen halmazhoz tartozási függvényt definiálunk, más-más területre merészkedünk. Az approximációs elvből kiindulva ez a függvény olyan lehet csak, ami egy halmaz kétértékű karakterisztikus függvényét közelíti. A határon jelezve, hogy éppen a határon vagyunk, δ -et vesz fel. Nem kell olyan nagy problémát csinálni belőle, egyszerűen választani kell egy közelítőfüggvényt, ami a logisztikus vagy más néven szigmoid, és az ehhez tartozó operátorokat kell jól meghatározni, ami már nehezebb feladat.

Ezen a területen született az első jelentősebb cikkem, amiben az operátoroknak a DeMorgan-azonossághoz való viszonyát vizsgáltam. Egy példát is adtam arra, hogyan lehet ilyen operátort konstruálni. Az élet csalafintaságaihoz tartozik, hogy a későbbiekben nem a cikk, hanem a példa bizonyult igazán érdekesnek. Ma Dombi-operátornak hívják, és rengetegen használják. Japánban a mosógépek vezérlésében – tudtommal – Dombi-operátor szerepel. A mosógépnek náluk azért van jóval kifinomultabb elektronikája, mert tilos a magas hőmérsékleten való mosás, nincsenek olyan gépek, amelyek hatvan vagy kilencven fokon mosnának. Harminc-negyven fok a maximális hőmérséklet, és ez egészen más-fajta technológiát követel meg.

Az Aachenben végzett kutatásaim is megmutatták, hogy csak a logikai operátorok keveseknek bizonyultak a fuzzyban. Amikor döntéseket hozunk, nem csak „és”-ben és „vagy”-ban gondolkodunk, hanem aggregáljuk valahogy az értékeket. Az aggregációról írtam egy másik, viszonylag jelentősebb cikket. Végül visszatértem a halmazhoz tartozási függvényre egy harmadik cikkben, ami közelebből a módosítószók általános leírását adja. A tulajdonságjelzők elé tett „nagyon”, „többé-kevésbé” stb. módosító transzformációkat adom meg.

Van itt tehát három különböző terület: a logikai műveletek világa negációval, az aggregáció világa – amihez mai kutatásaim szerint még egy fogalmat hozzá kell tenni: a többértékű vagy folytonos preferenciát –, és az említett a módosítószók modellezése. A cikkek után öt-hat évvel, egy rendszerezési munka után jöttem rá, hogy mind a három tudományos munka – melyeket egymástól függetlenül gondoltam – közös alakra hozható. Ezt a világot pliant, más szóval flexibilis rendszernek neveztem el. Jól lehet számolni vele, egyfajta kalkulus. Olyan, mint az összeadás, szorzás, osztás a mindennapi életünkben. A koncepció közel áll a fuzzy eredeti intencióihoz is.

Az adatbányászatban szintén fontos eredményeket ért el.

Amellett, hogy egyetemen dolgozom, cégeket is irányítottam. 1992-ben kidolgoztam egy vizualizációs rendszert és eljárást, ami a kontextusfüggő lekérdezést

támogatja, s amire egy belga kutatótársam 1995-ben azt mondta, hogy „adattányasztat”. Akkoriban kezdett ez a terület lábra kapni. A négyfős Cygron cég (melynek alapítója és többségi tulajdonosa voltam) a kifejlesztett programért '97-ben megkapta az Európai Információtechnológiai Díjat, amelyet Brüsszelben az EU akkori elnöke, Jacques Santel adott át. Mivel itthon nem nagyon volt igény ilyen technológiákra, külföldi megrendelésekkel tartottuk fenn a céget. A kilencvenes években még nagyon nehéz volt fennmaradni, és a cég eladása látszott kiútnak, hogy fenn tudjuk tartani az eredeti koncepciót. A Cygron amerikai-szingapúri tulajdonba került, miközben továbbra is vezető szerepet játszottam irányításában. A nagy siker ezután jött: 1999-ben, már ebben az új formációban az Év Szoftverdíját kaptuk meg Las Vegasban a COMDEX kiállításon ugyanannak a terméknek a továbbfejlesztett változatáért.

A díjnyertes DataScope koncepció lényege, érdekessége és szépsége abban volt, hogy teljesen újfajta vizualizációt valósított meg. A későbbiekben tovább is fejlesztettük, melynek lényege abban állt, hogy a számítógépen szinkronban és párhuzamosan látni lehetett a különböző folyamatokat. Ha valamelyik grafikonon kijelöltem valamit, az összes grafikon szinkronban megmutatta, mire vonatkozik. A komputer – ellentétben az emberrel – gyorsan el tudja végezni ezt.

Később az amerikai vállalat vezetőségében és az igazgatóságban is részt vettem. Majdnem egy évet dolgoztam még náluk.

Úgy gondoltam, hogy ezeknek a technológiáknak egy másik, már nem feltétlenül az adattányasztathoz kötődő, hanem a koncepciót továbbvivő aspektusával kell foglalkoznom. Ekkor alapítottam az Adixót, két évet töltöttem vele. Utána hoztam létre a jelenlegi, adatelemzésen alapuló optimalizálással foglalkozó társaságot, a Dopti céget. Most már elég jelentősek a sikereink.

Visszatérnék az adattányasztatra. A *data mining* kifejezésnek olyasmi a viszonya a világhoz, mint a fuzzynak. Nagyon sokan erről is úgy gondolják, hogy egyfajta univerzális eszköz, és fontosnak tartják a mielőbbi bevezetését, de valahogy az alkalmazás során kiderül, hogy nem csodaszer. Jól lehet érzékelni a változást megítélésében: 2000-ben még meghatározó szerepe volt, míg az utóbbi években már csak egy-két cég hirdeti magát adattányasztattal. Divatok jönnek, divatok mennek.

A világon rengeteg adatbázis készül. Ha bedugjuk a kártyánkat a bankautomatába, eszméletlenül sok adat generálódik. Pár éve az a mondás járta, hogy nyolc hónapon belül duplázódik meg az adat mennyisége. Lehet, hogy ma már fél év ez az idő. Emberi szem nem látja az adatok 90-95%-át. Nem is olvassuk el, nincs is rá időnk. Ki olvassa át részletesen a számláit? Senki. A rengeteg adat felhalmozásával a tárolókapacitás mennyisége vagy mértéke nem tud lépést tartani, s akkor bizony ki kell selejtezni. Ez néha automatikusan is megtörténik, mert a technológiai váltás miatt nincs idő és energia az új hordozóra való átmenésre, lásd nagy és kis floppy esete. Mielőtt leselejteznénk a felgyülemlett ada-

tokat, végig kell gondolni, ki kell-e dobni mindet, vagy van benne valami értékes. A felhalmozott hatalmas mennyiségből ki kellene keresni az értékeket. Álljunk neki, hátha találunk benne valamit. Ez az adatbányászat *l'art pour l'art* megfogalmazása. Igazából nincs sok értelme, mert nagyon nagy az energiaráfordítás. Az adatbányászathoz jó adatok kellenek. Adatáruházat kell csinálni hozzá. Egy év biztosan rámegegy, és aztán kezdődhet az elemzés. A világ pedig gyorsan változik, a korábban értékes adatok esetleg már nem is értékesek.

Az adatbányászattal ellentétben egy vállalati vezetőnek a folyamatokat kell látnia. Erre szolgált a DataScope koncepció. Egy másik újítás értelmében szakítottunk azzal, hogy az időben változó adatokat a nyomtatás hagyományait követve statikus grafikonokként kell megjeleníteni. A számítógépen vannak játékok, amik mozognak. Miért ne lehetne az adatokat animálni és mozgatni, ha azok időben változnak? Erre dolgoztunk ki eljárást, és ilyen jellegű dolgokat is fejlesztünk.

Adatvizualizáció?

Mind a cégeknél, mind a kutatásaimban rettentő erős volt az adatbányászat és az adatvizualizáció kapcsolata.

De mi történt az adatbányászattal? Kiderült, léteznek jól meghatározott szegmensei: például a CRM, ami abban áll, hogy vannak ügyfeleim, és őket szeretném elemezni, napra készen akarom tudni, hogyan szólítsam meg őket, milyen ajánlatot tegyek nekik, mert szeretném mindegyiket individuálisan kezelni. Itt a fuzzynak jut megint szerep. Az ügyfélről kaphatok egy természetes jellemzést. Tehát nemcsak a lekérdezés oldalt lehet erősíteni, hanem a mondatgeneráló funkció is munkára fogható. Az adatbányászat egy másik hasznos és továbbélő szegmense a Churn-analízis: egy telefontársaságtól átvándorolnak az ügyfelek a másik telefontársasághoz, ami nagy kárt okozhat, különösen akkor, ha új ügyfél már nincs is nagyon a piacon. Tehát erre a negatív folyamatra kell figyelni, miután telítődött a piac. Hogyan tudnám az adatokból megjósolni, hogy kik azok, akik a közeljövőben elhagyják a céget? Képes vagyok-e ajánlatokkal, kedvezményekkel megtartani őket? Úgy tűnik, az adatbányászat *l'art pour l'art* jellege helyett annak feladatorientált transzformációja megy végbe napjainkban. Azokra a területre kell koncentrálni, amelyek konkrétan hasznot fognak hozni a következő időszakban.

Az adatbányászat létrehozott és létrehoz eszközöket. Ezek az eszközök – például az osztályozás, a tanulás koncepciója, a vizualizáció koncepciója – olyanok, mint egy nyomozónak az eszközei: a nagyító, a háttérlabor stb. Amikor adott egy konkrét feladat, akkor ezek az eszközök bevetethők, és egy szakember segítségével megoldhatóvá válik a feladat.

A statisztika és az adatbányászat egyaránt adatelemzéssel foglalkozik. Az előbbi attól szenved, és az a fő problémája, hogy egy szűk minta áll rendelkezésre, és

abból kell következtetéseket levonnia. (Lásd a gyógyszer-hatékonysági vizsgálatoknál a humán tesztek esetét.) Az adatbányászatnál pont fordított a helyzet, mert például a telefonbeszélgetésekről terrabájtnyi adatunk van. Hogyan kezelhető ez a hatalmas adatmennyiség? Az algoritmus hatékonysága nagyon lényegessé válik. Egészen más technológia szükséges a két területhez.

Hogyan kapcsolódnak a fuzzy és az adatbányászat terén végzett kutatásai az MI-hez?

Úgy látom, hogy azok az eljárások, melyekkel az MI foglalkozik – genetikus algoritmusok, hangyaalgoritmusok, a neurális hálózatok legkülönbözőbb paradigmái – heterogén és szerteágazó területek. Mint amikor a fizikában különböző dolgokat fedeztek fel, viszont nem sikerült kialakítani egységes elméletet. Ez várat még magára. Reménykedem benne, hogy többek között a pliant segít ennek a létrehozásában. Bizonyos dolgokat sikerült felfűznöm rá: klaszterezési algoritmusokat, a fuzzy egyes részeit, neuronmodelleket. A formális hasonlóság mellett nehezebbnek tűnik a közös szemantikus gyökér megtalálása.

Az MI mindig olyan tudományterület volt, hogy amikor valami újba, vagy új megközelítésbe fogott az ember, rögtön azt mondta: ez az MI. Az új diszciplínák belekerülnek ebbe a nagy bugyorba, aztán – miután megerősödtek – leválnak. Kicsit hasonló a helyzet, mint a filozófiában. Az is egy hatalmas olvasztótégely, aminek megvan a saját szerepe. De ebből az is kiderül, hogy mindkét diszciplína állandóan változik. Az egyetemek MI tanszékei nehéz helyzetben vannak, mert minden oktatásnak bizonyos értelemben kanonizálnak kell lennie, ami elég nehéz az állandóan változó tárgyak esetében. A nyolcvanas évek közepe, vége felé az akkori kutatók, oktatók nagy része úgy döntött, meg tudja határozni, mi az MI, és azt mondták, hogy az MI a szakértői rendszerekkel és a logikai programozással azonos. A rendszer megmerevedése lett a következmény: nem volt hajlandó válaszolni az újabb kihívásokra. Ezért fordulhatott elő, hogy se a fuzzy, se a genetikus algoritmusok nem kerülhettek be sokáig az MI körébe. De a neurális hálóktól mind a mai napig teljesen elzártak az MI folyóiratok.

Elmondhatom, hogy 2000-ben Jelasity Márk PhD-hallgatómmal sikerült egy genetikus algoritmussal foglalkozó cikket elfogadtatni a *Mesterséges intelligencia* folyóirattal: ez volt az első ilyen publikáció, ami itt megjelenhetett.

Mára már a szakértői rendszerek, a PROLOG nyelv is levált az MI-ről. Külön tárgyak keretében oktatják őket. Ugyanúgy történt, mint a programozási nyelvek vagy az alakfelismerés esetében. De a példák sorolhatók tovább. A Szegedi Egyetemen az MI-t két lépcsőben oktatjuk. Az alapozó kurzusban a logika, a játékok és a keresési stratégiák szerepelnek, a második lépcsőben az új diszciplínák jelennek meg: fuzzy, genetikus algoritmusok, neurális hálók, döntési fák világa adatbányászattal és vizualizációs eljárásokkal. De helyet kapnak többtényezős döntések eljárásai is. Ezt az általánosabb koncepciót próbálom továbbadni a hallgatóknak.

Említette a neurális hálókat. Hogyan látja az ezekkel foglalkozó kutatások jelenlegi helyzetét?

A genetikus algoritmusokhoz hasonlóan itt is a biológia segítségével hívása érhető tetten. Nem nagyon fogjuk fel, mennyivel nagyobb teljesítményű az agyunk a számítógépnél amikor azt látjuk és tapasztaljuk, hogy a számítógépek segítségével az interneten óriási virtuális lexikonokat tudunk kezelni. Erre az agyunk képtelen. Vagy az áruházakban a számítógépek pillanatok alatt összeadják az ötszáztizenkét cikk árát. Bizonyos területeken az emberi agynál gyorsabbak a számítógépek, ám az agy hatékonysága nagyságrendekkel nagyobb. Ilyen a szem esetében az adaptáció: a szem és a digitális kamerák között százezres nagyságrendnyi az eltérés a szem javára. A másik példám a szúnyogról szól. Csak mikroszkóp alatt érzékelhető, milyen kicsi is a feje. Úgy gondoljuk, a neurális hálózata se túl nagy egy számítógép processzorához képest. Viszont rendkívül jól tud manőverezni, akárhova leszáll, megfordul, képes menekülésre stb. Van látórendszere, szaglórrendszere, speciális fűrórendszere, amit működtet. Ha az ember által létrehozott legmodernebb helikopterhez hasonlítom, az jelenleg sincs hasonló fejlettségi szinten. Az energiafelhasználásról nem is beszélve. Rettentő nehéz feladat lenne egy szúnyog funkcióinak megvalósítása számítógépen futtatott algoritmusokkal. Azaz a valódi neurális rendszerek nagyon jók, nagyon hatékonyak, energiaigényük se nagy, ezért érdemes ellesni a természettől, hogyan is működnek. A kutatásaimhoz ez is kapcsolódik. Itt is digitális jelek, impulzusok vannak, amelyek igazából ingerületeknek felelnek meg. Csomópontokban kapcsolódnak össze, és bizonyos műveletek elvégzése után továbbítódnak. A valódi hálózatok komplexitása óriási. Ez azonban még mindig nem ad magyarázatot arra, hogy miért ilyen hatékony a gondolkodásunk, látásunk, érzékelésünk. Képzeljünk el egy óriási kapcsolási rajzot: ha fel-le kapcsolatok ebben a rendszerben, mindig mechanikus dolgok történnek. Tehát kell lennie valami másnak is, ami ezt a rendkívüli plaszticitást létrehozza.

Asztroglíanak nevezzük az agynak egy másik struktúráját, ami szintén az idegsejteket kapcsolja össze. Több mint négy éve érdekel ez az idegsejtkörnyezet. Itt analóg folyamatok mennek végbe. Koncentrációk változnak, és visszahatnak az impulzusokra. Az agy és a neuronok hatékonysága talán azzal magyarázható, hogy kétfajta – egy analóg és egy digitális – rendszer szimbiózisaként működik. Az analóg jellegű számítások nagyon masszív párhuzamos számítások, melyek a molekulák szintjén történnek, míg a digitális jellegűek a neuron hálózat impulzusai.

Az alacsonyabb rendű élőlényeknél alig fordul elő glia. Itt ösztönszerű „behuzalozott” működésről van szó. A magasabb rendű élőlényeknél viszont annál nagyobb szerepet játszik a glia sejt, melynek száma a neuronénak többszöröse. Az érdekel mostanában, hogy miképp lehetne ilyen jellegű rendszereket készíteni. Az analóg számításnál nehéz a peremfeltételek megadása. Utána viszont pillanatokon belül végbemennek a számítások. A digitális eljárások lassúak, de az inputot könnyű megadni. Egyfajta komplementeritást tapasztal-

hatunk, ha összehasonlítjuk az analóg és a digitális világot. A gondolkodásban szintén létezik ez a kétfajta megközelítés. Az egyik esetében hosszan állítgatjuk az inputot, aztán elengedve a folyamatot kapunk egy jó eredményt. A másik esetében megadjuk az inputot, és hosszan várunk, míg az algoritmus kiszámolja az eredményt. Ma mindenki a digitalizációról beszél, ám a számolások szempontjából úgy látszik, vissza kell térni az analóg világra. Mert ott pillanatokon belül kaphatunk eredményt. A robot nem tudna átkelni az úton, ha minden szituáció elemzésére egy órát kellene fordítania.

Miben látja a kutatás-fejlesztési projektek sikerének, eredményességének a titkát?

A legfontosabb, hogy azok is kapjanak projektet, akik innovatív újszerű megoldásokat képesek létrehozni. A pályázatok elbírálása mindenképpen kritikus pont ebből a szempontból. A tapasztalatok inkább negatívak. A kevés pénz se megfelelően kerül elosztásra.

A siker másik fontos tényezője a valós problémák megoldása. Ha nincs tudományos válasz a jelen feszítő kérdéseire, jó megoldások helyett legjobb esetben is csak kevésbé rosszak születnek. A baj ezekkel nem is az, hogy messze vannak az ideálistól, hanem hogy a jövőre is rányomják a bélyegüket.

A megoldandó feladat túlságos specializált volta sem kedvez a sikernek. A siker ne legyen kéréséletű. Egy olyan kutatási megoldást, amelyről látszik, hogy pár év múlva más technológia helyettesíti majd, nem szabad tudományos eredménynek tekinteni.

Végezetül a siker segít, de az, aki sikerorientált, könnyen elfeledkezhet igazi feladatáról. Lehet-e fontosabb a siker az eredményes kutatásnál? Igen, és ez baj. A feladat: tenni a dolgunkat, és a siker, elismerés legyen ráadás.

Ha visszamehetnénk az időben, és most lenne egyetemista, mivel foglalkozna legszívesebben? Milyen témakörben, kutatási területben látna komoly perspektívát?

Egyetemista korom a Z 80-as gépek kora, tehát azok a dolgok, amik ma fontosak, nem is jelenhettek még meg. Ha most lennék egyetemista, akkor a mostani kutatási területem nagyon is megfelelő. De azért meg tudnék nevezni más területeket is. A logika numerikus módszereit szívesen vizsgálnám. A kognitív pszichológia eredményeinek matematikai alkalmazása is érdekelne. Az evolúció modelljei, különös tekintettel a komplexitás növekedésének kérdésére, nagyon érdekes terület. Végül ott van az analóg és digitális folyamatok kölcsönhatása alapján működő rendszer.

Milyen alapelveket érdemes képviselni ahhoz, hogy a csúcstechnológiai kutatásokban komoly eredményeket érjünk el?

Azonos területen dolgozó emberek összefogásának az elérése. Mindenki jól

tudja, ki, illetve kik azok, akik jók az adott területen, ahol dolgozik. Egy közös cél érdekében való összefogás elérése mégis szinte lehetetlen. A projektek kikényszeríthetnék az összefogást, mint ahogy ez működik is egyes országokban, de nem megy itthon. (Még az EU-ban sem megy nagyon.) A pénzek megszerzése a lényeg, és a kutatási jelentéseken való keresztülvergődés után kezdődik a következő projekt összekalapálása.

Maga a pályáztatás se jó. Hogyan fedezhette volna fel például Kolumbusz Kristóf Amerikát, ha a király attól teszi függővé támogatását, hogy pontosan kitölt-e egy pályázati csomagot, megfelelő gazdaságossági számításokkal, megtérüléssel stb. Mit kell arra válaszolni, hogy mennyi ideig tart az út? Mennyi arany és egyéb érc várható?

Az adminisztráció sok értékes időt vesz el az effektív kutatástól. A jelentések valóságtartalma pedig nehezen ellenőrizhető.

Csúcstechnológiában koncentrált erőforrással, nagyon jól kiválasztott projektekkel lehet sikert elérni.

Érdemes lenne az utolsó tíz év pályázatainak utóéletét megvizsgálni. A sikeresség szempontjából a bírálókat, az értékelőket minősíteni, nem utolsósorban pedig magukat a résztvevőket újraértékelni.

Dombi József

Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Informatikai Tanszékcsoport,
Számítógépes Algoritmusok és Mesterséges Intelligencia Tanszék
6720 Szeged, Árpád tér 2.

<http://www.inf.u-szeged.hu/~dombi>